

Стефурак Р. І.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

## ГЕНІТИВНА МЕТАФОРА – КОНСТИТУТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ (на матеріалі роману «Княгиня Острозька»)

*У статті на матеріалі художнього тексту авторки з Прикарпаття Марії Ткачівської (роман «Княгиня Острозька») проаналізовано семантичні та структурні особливості генітивної метафори (ГМ), зокрема охарактеризовано її лінгвістичний аспект та функційне навантаження в художньому тексті.*

*Глибинний лінгвістичний аналіз тексту Марії Ткачівської показав, що генітивна метафора є однією з ключових, домінантних в ідіостилі авторки тропеїчних структур, оскільки вона формує вторинну семантизацію художньої картини тексту, є базою творення додаткових неосмислів, не властивих мовним одиницям поза художнім контекстом. Виявлено, що аналізований троп має розгалужену семантичну систему: ГМ із самантикою «зовнішність», «риса характеру», «почуття/відчуття», «явища природи», «темпоральні назви», «назви частин тіла та фізіологічних станів людини», «абстрактні назви», «назви процесу мовлення».*

*З'ясовано, що в межах досліджуваного тексту функціонують антропоморфні, зооморфні, ботаноморфні, квантитативні, темпоральні, квалітативні, концептуальні/когнітивні, психологічні генітивні метафори, які є не лише частотними, а й полісемантичними конструктами текстотворення.*

*Досліджено структуру генітивної метафори – простої (двочленної) та ускладненої. Доведено, що метафорні конструкти можуть ускладнюватися різними частинами мови: додатковим іменником, прикметником/дісприкметником, займенником, прийменником чи сполучником.*

*Визначено функційне навантаження генітивної метафори в художньому тексті, а саме: образотвірну (асоціативно-образну), оцінну, естетичну, конститутивну (текстотвірну) функції, які є синкретичними в побудові авторського тексту.*

**Ключові слова:** генітивна метафора, троп, образ, художній текст, антропоморфна, зооморфна, ботаноморфна, квантитативна, темпоральна, квалітативна, концептуальна/когнітивна, психологічна генітивна метафора; образотвірна (асоціативно-образна), оцінна, естетична, конститутивна (текстотвірна) функції генітивної метафори.

**Постановка проблеми.** Сучасна лінгвістика художнього тексту базована на дослідженні його вторинної семантизації, яка є інструментом естетизації креативного мовлення, вербальним втіленням у художньому просторі індивідуально-авторського фонового знання. Такою тропеїчною домінантою, центром формування й дешифрування асоціативно-образного смислу в художньому тексті є генітивна метафора – творчий конструкт двох іменників у називному та родовому відмінках, який у тексті Марії Ткачівської відзначається продуктивністю.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема функціонування метафори в художньому тексті, особливо генітивної, залишається актуальною, оскільки вчені по-різному аналізують цю мовну одиницю (наприклад, іменникова метафора, метафора-порівняння тощо). Так, для позна-

чення поняття «генітивна метафора» в лінгвістиці використовують різні (частково синонімічні) терміни: субстантивні словосполучення з родовим відмінком, метафори-порівняння, субстантивні двочленні метафори [1, с. 150]. Слід зазначити, що генітивну конструкцію кваліфікували як порівняння чимало дослідників: В. Григор'єв, Л. Кноріна, М. Остренкова, Т. Туліна. Вони підкреслили, що виразність конструкцій із залежним родовим поряд з іншими типами порівняльних конструкцій значна, і це пов'язано тільки з порядком розміщення частин. Цікавим, на нашу думку, є дослідження генітивних метафор Л. Тихої, оскільки авторка визначає «порушення сполучуваності в генітивних конструкціях», яке «створює відчуття нескінченного розмаїття інтерпретацій навіть в межах норми» і т. д. [7, с. 205]. Ми ж кваліфікуємо досліджуваний троп як метафору,

яка базується на спаяності іменників-складників і продукує новий образ.

**Постановка завдання.** Важливим завданням сучасної української лінгвістики є вивчення вторинної семантизації художнього тексту, тропейним потенціалом якого є іменникова метафора. Саме тому **мета** статті – виявлення та аналіз генітивних метафор у художньому тексті Марії Ткачівської.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати генітивну метафору як лінгвістичну категорію;
- дослідити особливості семантики та структури генітивної метафори в художньому тексті;
- вивчити функційне навантаження генітивної метафори в художньому тексті Марії Ткачівської.

**Виклад основного матеріалу.** Домінантою художнього твору «Княгиня Острозька»<sup>1</sup> сучасної української письменниці, уродженки Івано-Франківщини Марії Ткачівської, на нашу думку, є генітивна метафора, яка не кількісно (у тексті численними є, наприклад, дієслівні метафори), а саме якісно (ефект художньої новизни, потужна естетична функція художнього мовлення!) працює на креативну консистенцію тексту загалом.

**Генітивна метафора** – «метафорна двочленна конструкція з родовим відмінком. На першому місці в таких конструкціях... є іменник у називному відмінку (рема, головний образний і смисловий фокус метафори, її суб'єкт), а на другому місці – іменник у родовому відмінку (тема всієї конструкції)» [6, с. 119]:

*криниці очей-зір* (с. 89), *блискітки радості* (с. 93), *тенета терпцю* (с. 106), *баня неба* (с. 107), *крига очей* (с. 109), *крига сердець, війстря свавілля, промінь долі* (с. 110).

Як свідчать результати дослідження, генітивні словосполучення умовно поділяються на дві категорії: одні з них виконують номінативну функцію (називають предмети і явища), а інші – оцінну.

До першої категорії належать метафори, що характеризують явища природи, зображають риси людей і т. ін. Ці метафори ілюструють дійсність, вони базовані на безпосередньому чуттєвому сприйнятті явищ, зіставленні з предметами позамовної дійсності, наприклад, назва розділу досліджуваного тексту «*Дно глечика*».

До другої категорії належать метафори з аксіологічними елементами, тобто ті, що локалізують оцінний компонент тих чи тих явищ, відображають емотивність духовного світу людини, її почуттів, емоцій: *марєво ночі, криниця очей* (с. 148), тобто *марєвна ніч (примарна, невідома...), криничні очі (глибокі, холодні, бездонні...)*.

Саме іменник завдяки номінативній функції, поряд з іншими частинами мови, називає ознаку предметно. У генітивних конструкціях креативна якісна ознака називається навіть тоді, коли іменник не сполучається з дієсловом або прикметником: *вирви долі* (с. 114) – замість *виринається доля*.

До основних видів метафорних перенесень у досліджуваних генітивних метафорах належать:

**з неістоти на неістоту:** *символ мудрості й пізнання – Беата Костелецька* (с. 17), *крига бездушних очей* (с. 109);

**з істоти на істоту:** *королева птахів* (с. 17);

**з істоти на неістоту:** *кінь красномовства* (с. 129);

**з неістоти на неістоту:** *шапки дерев* (с. 121), *стіни її веж* (с. 88).

Щодо структури метафори, то і теорія метафори, і матеріали дослідження ілюструють різноманітність. Так, Л. Пустовіт за компонентним складом поділяє метафори на **прості, ускладнені** (із розгортанням семантики одного або двох компонентів) та **складні** (такі, що мають кілька семантичних ядер) [5].

Наприклад: проста (двочленна) – *стріли іскор* (с. 182), ускладнена (тричленна) – *нестерпна спрага багатств* (с. 423), складна (багачленна) – *Дивне це гроно відчуттів: суміш тривоги й потреби у спокої та умиротворенні життя* (с. 191).

Матеріали дослідження свідчать, що в тексті складних метафор мало, їх також можна сприймати як ускладнені. Тому пропонуємо за структурою генітивні метафори поділяти на прості й ускладнені.

**Прості генітивні метафори** – тропейні структури, які чітко виражені й семантично спаяні двома іменниками (ім. Н.в. + ім. Р.в.): *Беата легко падала в ріку емоцій, які брали над нею гору* (с. 88).

**Ускладнені генітивні метафори** – тропейні структури, у яких семантично органічно вплетено третій компонент. Такі метафори рідко локалізуються в тексті в «чистому» вигляді, оскільки тяжіють до розширення компонентного складу прикметниками, часто сполучаються з дієсловами чи іншими мовними одиницями: *Хмара суму*

<sup>1</sup> Ткачівська М. Княгиня Острозька : роман / Марія Ткачівська. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2021. – 480 с. Далі в тексті вказуватимемо тільки сторінку в дужках після цитати художнього сегмента.

*зависла над його чолом* (с. 113), *Адвокат ... мав осідлати коня красномовства* (с. 129).

Такі тропи можуть ускладнюватися різними частинами мови:

– **іменником**: *уроки приборкання сокола* (с. 80), *потреба ваги крові* (с. 89), *лезо криги ... сердець* (с. 110), *перехрестя етносів і вір* (с. 310);

– **прикметником/дієприкметником**: *брунька нових відчуттів* (с. 19), *хмарки п'яних ароматів* (с. 28), *крига бездушних очей* (с. 109), *золотий таріль місяця* (с. 125), *чорний шовк розпачу* (с. 172), *живі колоски волі* (с. 349), *морозяне мереживо шибок* (с. 429), *пересохлі глиби самотності* (с. 395). Ускладнення атрибутами розширює виразність тропа, а в окремих випадках атрибутивний компонент є невід'ємним, оскільки асоціативно підкреслює метафорне значення;

– **займенником**: *сходи його сили* (с. 35), *Беата ... Цілий рік могла вмістити в кулаці одного дня, стіни її веж* (с. 88), *Він не міг напиться з чаши її спокус, натішитися глянцем її очей, нагрітися світлом її краси...* (с. 114), *скрижали свого фатуму* (с. 115), *річка її волосся* (с. 126), *човен її долі* (с. 172), *жити в королівстві свого безголосся* (с. 238), *поле її долі* (с. 348), *щабель своєї межі* (с. 355), *валуни чийхось провин* (с. 377), *вежі її щастя* (с. 462). Зрозуміло, що займенники є дійсними компонентами метафори й особливого тропеїчного навантаження не несуть, проте вони є практичними конкретизаторами тропеїчної структури, вносять гендерний струмінь інформації, часто формують антагоністичний смисл (наприклад, *свій-чужий*) тощо;

– **прийменником чи сполучником**: *жага перемоги й слави, вина й спокус* (с. 30), *сходінка до успіху* (с. 83), *шлях до мудрості* (с. 84), *Ніхто не міг зрівнятися з її даром підступництва та віроломства, нестримності та улесливості, небаченої скупості та непередбачуваної щедрості...* (с. 88), *клаптик неба, любові й милосердя* (с. 111), *суголося грому і розпачу* (с. 173).

Як бачимо, генітивна метафора в художньому тексті Марії Ткачівської за структурою поділяється на просту та ускладнену. Вона зазвичай ускладнюється додатковим іменником, прикметником/дієприкметником, займенником.

Цікавою з точки зору багатогранності є семантика досліджуваних метафорних конструктів в аналізованому тексті. Виділяємо такі семантичні типи генітивних метафор (ГМ):

1) ГМ із семантикою «зовнішність»: *Він не міг ... натішитися глянцем її очей, нагрітися світлом її краси, не міг знайти броду додому і надовго*

*залишився у Вільні, списуючи все на нашість чуми* (с. 114); *річка її волосся* (с. 126), *магія її очей* (с. 139), *ширма повік* (с. 141),

2) ГМ із семантикою «риса характеру»: *Ніхто не міг зрівнятися з її даром підступництва та віроломства, нестримності та улесливості, небаченої скупості та непередбачуваної щедрості...* (с. 88), *брили черствості* (с. 245), *полотна гордині* (с. 411);

3) ГМ із семантикою «почуття/відчуття»: *брунька нових відчуттів; маківка сьомого неба* (с. 19), *світ недоспалених жалів* (с. 58), *лекала справжньої любові* (с. 115), *вітрила щастя* (с. 143), *чорний шовк розпачу, дивне смеркання щастя* (с. 172), *Беата легко падала в ріку емоцій, які брали над нею гору* (с. 88), *блискітки радості* (с. 93), *тенета терпцю* (с. 106), *портрет страху* (с. 249), *крутість емоцій* (с. 232), *іскри злості* (с. 423);

4) ГМ із семантикою «явища природи»: *марево ночі* (с. 148), *золотий таріль місяця* (с. 477), *Світ падав за пружок крайнеба* (с. 410), *Падало на серце склепіння неба* (с. 411), *пригорща сонця* (с. 449), *намітка небес* (с. 28), *цілунки снігу, ковдра ночі* (с. 128), *латаття зір* (с. 287), *безодня дощів* (с. 411);

5) ГМ із семантикою «темпоральні назви»: *Беата ... Цілий рік могла вмістити в кулаці одного дня, стіни її веж* (с. 88), *віжки осені* (с. 113) *заквітчаність літа* (с. 283), *шелест весни, вітражі літа* (с. 276), *зав'язь зими* (с. 119), *вагівниця часу* (с. 307), *Крутилися жорна буднів у замку* (с. 390);

6) ГМ на позначення станів людини: *крила сну* (с. 143), *завіса сліз* (с. 218), *грація мізків* (с. 277), *лезо криги бездушних сердець* (с. 110), *блискітки серця* (с. 124);

7) ГМ на позначення абстрактних назв: *лютні тайни* (с. 143), *колоски волі* (с. 349), *скрижали фатуму* (с. 113), *вітри слави* (с. 35), *бурулька долі* (с. 58), *вирва долі* (с. 114), *свічка надії* (с. 423);

8) ГМ на позначення назв процесу мовлення: *Адвокат ... мав осідлати коня красномовства* (с. 129), *Собі ж залишаєш купку попелу несказаних слів, горстку недоданої правди чи навіть любові* (с. 376); *Є діалоги мовчання, які чує тільки серце* (с. 371), *Хмиз його порожніх слів* (с. 394), *Замахнувся шаблею слова* (с. 176).

Слід зазначити, що в досліджуваному художньому тексті генітивні метафори можна класифікувати й за іншим принципом:

1) **антропоморфні** – ті, що побудовані завдяки перенесенню «найменування людини, частин її



тіла, ознак і дій ... на позначення інших предметних сфер, зокрема явищ природи, штучно створеного світу, тварин, рослин тощо» [3, 34]: *суголосся грому і розпачу* (с. 173), *королева птахів* (с. 17), *очі зір* (с. 424), *спрага багатства* (с. 423);

2) **зооморфні** – ті, що базовані на «семіотичному принципі метафоризації, згідно з яким найменування тварин, їхніх частин тіла, ознак та дій за аналогією використовується на позначення інших предметних сфер. Зокрема людини, явищ природи, штучного світу рослин, духовного коду культури тощо» [3, 189]: *кінь красномовсва* (с. 129), *рев гармат* (с. 56), *крила ярості* (с. 448);

3) **ботаноморфні** – ті, що базовані на перенесенні найменування рослин, їхніх частин «на позначення інших предметних сфер. Зокрема людини, явищ природи, штучного світу рослин, духовного коду культури тощо» [3, 189]: *брунька нових відчуттів* (с. 19), *сади принад* (с. 392), *пелюстки пам'яті* (с. 416), *жито... вітру* (с. 88), *зав'язь зими* (с. 119), *колоски волі* (с. 349);

4) **квантитативні** – ті, що «базуються на кількісній схожості чого-чого-небудь» [6, 242]: *міріади очей* (с. 461), *пригорища долі* (с. 123), *десять дзбанів радості* (с. 367);

5) **темпоральні** – ті, що «опосередковано відображають філософську категорію часу (рух, розвиток, тривалість існування явищ дійсності, послідовність змін їх станів)» [6, 462]: *клепсидра часу* (с. 205), *кулак одного дня* (с. 88), *плесо часу* (с. 421);

6) **квалітативні** – ті, що вказують «на специфіку предметів, їх характерні, сутнісні ознаки, якими вони відрізняються один від одного. Найбільш показовими є метафори зі значенням кольору» [6, 241]: *позолота любові* (с. 118), *блиск грошей* (с. 424), *тінь смутку* (с. 305), *золото зір* (с. 305), *морок... осудів* (с. 356), *золото кленів* (с. 382);

7) **концептуальні/когнітивні** – ті, що «здатні структурувати світосприйняття людей і певною мірою детермінувати інтерпретацію ними дійсності» [4 – Задворна, 469]: *вирви долі* (с. 114), *криниця долі* (с. 120), *бурулька долі* (с. 58), *проміль долі* (с. 110), *шибка долі* (с. 203), *жорна долі* (с. 356), *порізи долі* (с. 475). Іменник у Н.в. у таких тропеїчних конструктах і є авторським детермінантом денотата «доля». Метафори цього типу є інструментом процесу пізнання дійсності, «формування нових ментальних категорій, ... породження нового знання» [8, 219], смислу: *перехрестя етносів і вір* (с. 310), *живі колоски волі* (с. 349);

8) **психологічні** – ті, що «виражають внутрішній стан людини, її емоції, почуття, переживання, темперамент, поведінку та ін.» [6, 506]: *Згусток неспокою, мов свічка, ріс у небо* (с. 215), *ріка емоцій* (с. 88), *крутіль емоцій* (с. 232), *блискітки радості* (с. 115), *портрет страху* (с. 219), *крила ярості* (с. 448), *дар нестримності* (с. 88), *суголосся розпачу* (с. 143).

Як бачимо, генітивна метафора є не лише частотним, а й полісемантичним конструктом, який домінує у текстотворенні Марії Ткачівської.

Окрім того, досліджуваний метафорний конструкт в аналізованому тексті виконує низку функцій.

**Образотвірна (асоціативно-образна) функція генітивної метафори** полягає в тому, що кожна метафора такого типу – це окремий авторський новий образ, що викликає ряд асоціативних контактів з іншими референтами дійсності. Наприклад, генітивні конструкції в художньому тексті є інструментом вираження образів природи:

*Світ падав за пружок крайнеба* (с. 410), *Падало на серце склепіння неба* (с. 411), *пригорища сонця* (с. 449), *намітка небес* (с. 28), *цілунки снігу, ковдра ночі* (с. 128), *латаття зір* (с. 287).

Поширеним явищем в ідіостилі Марії Ткачівської є іменникові конструкти, у яких один з «іменників має пряме значення і виступає основою, до якої прирівнюються або додаються переносні ознаки, що на них вказує інший іменник» [5]. У такий спосіб і формується аксіологічність образу, що вказує на потенціал оцінної функції метафори. Цікавими в цьому плані є генітивні метафори, включені в порівняння:

... *коси – жито із духом дикого вітру* (с. 88),  
*Щастя – малево хмар* (с. 472),  
*губи – крильця метелика, очі – незворушність таємничості* (с. 25),  
*шахи – це грація мізків* (с. 277),  
*«Моя дружина – сув'язь розбіжностей і суперечностей»* (с. 307),

*Для одних золота ложечка – присмак едему, для других химера страхів, що чатує за плечима, щоб її відібрати* (с. 424).

У тропеїчних конструктах такого типу домінує **оцінна функція** та **естетична**, інколи вона антагоністична (позитивне / негативне): *золота ложечка – присмак едему, ... химера страхів*.

Аналіз генітивних конструкцій засвідчує, що вони функціонують у контексті як важливі емоційно навантажені елементи. Тому метафора є творчою назвою певного предмета (номінативна функція, але вона не домінувальна!), явища чи події.

Метафора якісно впливає на формування креативного змісту художнього тексту, зумовлює множинність ліній його дешифрування навіть на оксиморонних вісях:

*Сила права – це право сили* (с. 133),  
*Є діалоги мовчання, які чує тільки серце* (с. 371).

Унаслідок цього відбувається семантичне розширення слова-носія метафори, тобто одночасна реалізація двох значень іменника (навіть взаємовиключна!) у межах одного контексту. Такі приклади дають змогу говорити про **естетичну** функцію генітивної метафори в художньому тексті.

Як бачимо, домінувальною функцією генітивної метафори є **текстотвірна**, проте естетичний і когнітивний потенціал наведеної метафорної структури відіграє значну роль у передачі емотивно оцінної та когнітивної інтенції автора.

Тому, на нашу думку, слід окремо виділяти **конститутивну (текстотвірну)** функцію генітив-

ної метафори як таку, що має домінувальне значення при смислообразному розгортанні авторського тексту:

*Вушко голки його черствості* (с. 175),  
*Глухий кут його бездушності* (с. 177),  
*Хмиз його порожніх слів* (с. 394).

Таким чином, генітивна метафора здатна не лише локалізувати в тексті вторинну семантизацію, а й узгоджувати чи навіть споріднювати в межах власного семантичного поля віддалені або полярні несумісні асоціації. У художньому тексті вона стає монолітним художньо-стилістичним конструктом, якому властиве полівекторне дешифрування, можливість семантичного «розростання» та домінування.

Отже, генітивна метафора, виконуючи низку функцій, відіграє значну роль як конститутивний елемент художнього тексту Марії Ткачівської.

#### Список літератури:

1. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія. Київ : Академія, 2012. 416 с.
2. Лапутина Т.В. Особенности семантической сочетаемости в генитивной метафоре (На материале поэзии М. Цветаевой). *Международный аспирантский вестник. Русский язык за рубежом*. 2010. № 3–4. С. 38–43.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 (А–Л). 608 с.
4. Постмодернизм : энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. Минск : Интерпрессервис ; Книжный дом. Минск, 2001. 1040 с.
5. Пустовіт Л. О. Засоби вираження метафори. URL: [kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine11-3.pdf](http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine11-3.pdf)
6. Стариченко В. Д. Большой лингвистический словарь. Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. 811 с.
7. Тиха Л. Ю. Образні засоби поезії Василя Голобородька. *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк, 2015. Вип. 2. С. 204–210.
8. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманіт. дисциплін та гуманіт. інформатики. Київ : АртЕк, 1998. 335 с.

#### Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Ткачівська М. Княгиня остроцька : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного Дозвілля», 2021. 480 с.

#### Stefurak R. I. GENITIVE METAPHOR AS A CONSTITUTIONAL ELEMENT OF MARIA TKACHIVSKA'S ARTISTIC TEXT (based on the novel "Princess of Ostroh")

*The article analyzes the semantic and structural features of genitive metaphor, describes its linguistic aspect and functional load in the literary text by Precarpathian author Maria Tkachivska (novel "Princess of Ostroh").*

*An in-depth linguistic analysis of Maria Tkachivska's text showed that genitive metaphor is one of the keys, dominant in the author's idiosyncrasies of figurative meaning structures, as it forms a secondary semantization of the artistic picture of the text. It was found that the analyzed path has a branched semantic system: genitive metaphor with semantics "appearance", "character traits", "feelings/sensations", "natural phenomena", "temporal names", "names of body parts and physiological states of man", "abstract names", "names of the speech process".*

*It was found that anthropomorphic, zoomorphic, botanomorph, quantitative, temporal, qualitative, conceptual/cognitive, psychological genitive metaphors function within the studied text, which is not only frequency but also polysemantic constructs of text creation.*

*The structure of the genitive metaphor – simple (two-membered) and complex – is studied. Metaphorical constructs can be complicated by different parts of speech: additional noun, adjective/verb, pronoun, preposition or conjunction.*

*The functional load of the genitive metaphor in the literary text is determined, namely: figurative (associative-figurative), evaluative, aesthetic, constitutive (text-forming) functions, which are syncretic in the construction of the author's text.*

**Key words:** *genitive metaphor, trope, image, artistic text, anthropomorphic, zoomorphic, botanomorphic, quantitative, temporal, qualitative, conceptual/cognitive, psychological genitive metaphor; figurative (associative-figurative), evaluative, aesthetic, constitutive (text-forming) functions of genitive metaphor.*